

МОРФОФОНОЛОГИЧНИ, ФОНОСИНТАКТИЧНИ И ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНИ АСПЕКТИ НА СЛОВНОТО УДАРЕНИЕ В ИСПАНСКИЯ ЕЗИК

Милена Маринкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В тази статия се прави преглед на най-важните особености на ударението в испанския език чрез анализа на неговите основни лексикални модели и неговата реализация в номиналната и вербалната парадигма, както и на фоносинтактично и лексикално-семантично равнище за целите на чуждоезиковото обучение. Целта на това описание е да послужи като основа, за да бъдат овладени особеностите на испанската прозодия и да бъдат предвидени типичните грешки при реализацията на словното ударение в продукцията на български обучаеми на различни равнища на езика и речта. Систематизацията на релевантните характеристики на испанското ударение е извършена в съответствие със съвременните тенденции в тази област.

Ключови думи: структура на сричката; словно ударение; прозодия морфофонология; фоносинтаксис; лексикална фонология

1. Увод

Настоящата статия е резултат от наблюденията върху основните проблеми на прозодичните аспекти на испанския език, с които се сблъсква учителят, когато трябва да предаде първостепенните знания по тази материя. В нейната основа са залегнали част от принципите на лингводидактологичното обучение, изразяващи се в авторитетност, актуалност и динамика на дискутираната проблематика, създаване на нови научни конструкции и мотивираща възможност за напредък в теорията и научното концептиране на обучителното и образователното поле (Veselinov 2023, pp. 7 – 8).

Съпоставителните изследвания в областта на прозодията се открояват чрез задълбочен анализ, при който се извършва ясното разграничение между реализациите в спонтанната и неспонтанната реч (Alexieva 2004).

Грешките, които биха могли да настъпят в продукцията на българските обучаеми, могат да бъдат предсказани на основата на описанията на прозодичните характеристики на българския език, като в някои случаи могат

да бъдат свързани и с неговата диатопична вариативност (Zhobov 2004; Patseva 2012).

2. Исторически предпоставки за обособяване на акцентните модели в испанския език

Испанският език наследява, в по-голямата си част, словното си ударение от латинския език, в който преобладават два акцентни модела: парокситонен и пропарокситонен. Окситонният акцентен модел се утвърждава на по-късен етап в романските езици, а супрапропарокситоните са характерни предимно за някои испански глаголни форми, които съдържат клитики (напр. *cómetelo*). Испанското ударение може да се определи като частично свободно, тъй като обикновено се реализира върху една от последните три срички на думата, като това правило е известно с езиковедската литература с наименованието „прозорец на трите срички“. Неговите основни артикулационни, акустични и перцептивни параметри са височината на основния тон, интензитетът и квантитетът, като ударената сричка се учленява с по-голям интензитет, докато първостепенният акустичен корелат за неговата перцепция е честотата на основния тон. Квалитативната разлика между ударени и неударени срички не се откроява с такава релевантност, както в други езици на Испания (каталонски), а в диатопичната и диафазичната вариативност на някои испански диалекти и комуникативни ситуации квантитетът обикновено подчертава проминентността на ударената сричка.

Мястото на словното ударение в испанския език се определя в зависимост от няколко основни правила, които са свързани с последния сегмент на сричката, нейния тип и маркираност или немаркираност на акцентния модел, като ударението обикновено е върху първата затворена сричка или върху втората сричка, след като се брои отзад напред. Тези предпоставки дават основание да се изведе формулировката и да се направи обобщението, че парокситонният е немаркираният акцентен модел за испанския език, но ако думата съдържа деривационни морфеми, ударението пада върху последната от тях и тези правила могат да бъдат допълнени с определението, че ударението не може да пада върху антепенултимната сричка, при условие че пенултимната сричка завършва на съгласна или с низходящ дифтонг, като е установено също, че думи, които завършват с низходящ дифтонг, са предимно с окситонен акцентен модел (D’Introno, Del Teso i Uestan 1995, pp. 411 – 412; Rae-Asale 2011; Ualde 2014).

Структурата на сричката не е релевантна в случаите, в които думите не съдържат терминален елемент, определящ мястото на ударението, тъй като в тези случаи от първостепенно значение е нейната морфологична структура (напр. *café* ~ *café-ter-o*; *sofá* ~ *sofá-cit-o*; *Perú* ~ *peru-an-o*; *colibrí* ~ *colibrí-cit-o*), от което може да се направи изводът, че ударението пада върху послед-

ната сричка на думата или върху последната метрична единица, която подлежи на акцентуване.

В испанския език първостепенното и второстепенното ударение възникват по независим начин: първостепенното ударение се определя на основата на правила, които действат на лексикално равнище, докато второстепенното ударение е свързано с метричния ритъм, който се проявява на фразово равнище (Prieto & Van Santen 1996 цит. в Morales Font 2014, p. 259).

Испанското ударение изпълнява фонологична дистинктивна функция, като създава семантични разлики между съществителни имена (*sábana* ~ *sabana*), съществителни имена и глаголи (*crítica* ~ *critica*) и глаголни времена (*cantara* ~ *cantaré*). Може да изпълнява също и морфологична дистинктивна функция, откроявайки опозитивни връзки между акцентувани и неакцентувани думи (диакритично ударение): *té* (съществително) ~ *te* (местоимение). Разликата между акцентуваните и неакцентуваните думи се обуславя и от тяхната граматична категория, при което номиналните и глаголните форми са акцентувани, както и повечето адвербиални конструкции, докато определителният член, предлозите и съюзите се причисляват към неакцентуваните думи, макар и да съществуват немалко изключения от това правило.

Трохеят е най-характерната метрична стъпка за испанската акцентна система, но в езиковедската литература няма единодушие дали върху структурата на ударението оказва пряко влияние квантитетът, както е в латинския език. Цялостното описание на испанското ударение не би било възможно, ако не се отчита структурата на думата, тъй като при някои чуждици понякога се запазва акцентният модел на езика, от който произхождат, като този модел може да не се подчинява на механизмите за определяне на ударението в испанския език.

Акцентуването на вербалната парадигма в испанския език се определя от морфологични правила, докато акцентуването на номиналната парадигма се подчинява на метрични правила. Както в синхрония, така и в диахрония испанската вербална парадигма не проявява чувствителност към тежестта на сричката, докато при номиналната парадигма се наблюдава обратният процес.

На диатопично и диафазично равнище експерименталните методи доказват, че в отделни варианти на испанския език са налице разлики между акустичните показатели, с които се определя ритъмът на речта, като най-чувствителни в това отношение са квантитетът, промяната на честотата на основния тон и на спектралната структура на акустичната енергия. Например в спонтанната реч на венесуелската регионална норма и в тополекта на испанския език в Буенос Айрес акцентната стъпка и акцентната група са основните ритмични единици, върху които се изгражда речта, докато в андската регионална норма ритъмът се определя от сричката. При стиловата диференциация времетраенето е от първостепенно значение, за да се определят разликите между ритъма в официалния и неофициалния регистър на речта.

В някои диатопични варианти на испанския език сричката, която е носител на словното ударение, може да съвпада напълно с тоналното ударение, докато в други ареали тоналното ударение се реализира в предударена или следударена позиция.

3. Морфофонологични основи на испанското ударение в номиналната и вербалната парадигма

Езиковедите не са единодушни по отношение на правилата, с които се определя мястото на ударението в номиналната парадигма на испанския език: в някои случаи за основа се взема пълнозначната дума, а в други случаи – лексикалната основа, без флексията за род и число. Флексивните морфемии за род и число са неакцентувани и не оказват влияние върху мястото на ударението, което обикновено пада върху една и съща сричка както в единствено, така и в множествено число при съществителните имена. Съществува зависимост между мястото на ударението и звука в краесловие, т.е. дали думата завършва на гласна или съгласна, както и според нейния акцентен модел, като тези фонологични условия се отнасят единствено за думи, при които не се отчита тяхната морфема за число (*casa*, *amor* ~ *casas*, *amores*). Някои думи от чужд произход се реализират със своите дублетни акцентни модели в зависимост от диалектните разновидности на испанския език (*coctel* ~ *coctel*; *chofer* ~ *chofer*). При образуването на множествено число понякога настъпва и увеличение броя на сричките, както и промяна на акцентния модел на думата (парокситон → пропарокситон: *crimen* ~ *crimenes*), а също и в нейния правопис, като ударението се отбелязва графично ('). При ограничен брой думи се реализира пропарокситонният акцентен модел, докато в множествено число ударението може да се измести, като се запазва нейният акцентен модел (*regimen* – *regimenes*). Пропарокситонният е най-маркираният акцентен модел в испанския език, тъй като неговата употреба е строго определена и се среща само в определени лексикални единици, подчинени на множество прозодични ограничения, както по отношение на структурата на последната, така и на предпоследната сричка, като ударението винаги се отбелязва графично. Характерна особеност на думите с пропарокситонен акцентен модел е, че обикновено завършват на гласна, а тези, които завършват на съгласна, са предимно от латински произход (*deficit*, *hiperbaton*, *Jupiter*) или от гръцки произход, завършващи с наставката *-sis* (*análisis*, *diócesis*). Среща се и при някои антропони и топоними (*Alvares*; *Cáceres*), като някои думи от латински и гръцки произход притежават дублетни форми на акцентуване (*período* – *periodo*). Характерен е също за научната лексика, тенденцията за неговото разпространение се наблюдава при някои англицизми (*búmeran*) и е предпочитана форма за акцентуване в част от регионалните норми на испанския език в Америка (Аржентина, Мексико и Еквадор), докато в европейския му вариант същите думи се произнасят с окситонен акцентен модел (*bumeran*).

Акцентуваните суфикси, които са носители на ударението, изпълняват много важна функция в испанския език, тъй като привличат ударението върху корена на думата. Суфиксът *-al* е акцентуван и всички производни на него форми приемат окситонния акцентен модел (*semanal*, *abdominal*), а когато една производна дума се генерира чрез различни процеси на суфиксация, ударението винаги се поставя върху последния суфикс (*polo* > *polar* > *polarizar* > *polarización*).

Възходящите дифтонги (ie) [je] и (ue) [we] обикновено са акцентувани, докато производните думи, които съдържат тези дифтонги, в повечето случаи се редуват с неакцентувани вокални ядра: (:ie) ~ (e): (:ue) ~ (o): *bueno* ~ *bonad*; *piedra* ~ *pedrero*. При умалителните форми (деминутиви) се запазва формата с дифтонг, а сричката, която съдържа умалителната форма, привлича ударението (*piececito*, *nuevecito*).

В парадигмата на испанската глаголна система се реализира предимно парокситонният акцентен модел, докато пропарокситонният модел е характерен единствено за „слабите“ форми на глаголната парадигма, като неговата реализация настъпва най-вече във форми, при които коренът е неакцентуван, с което се обяснява контрастът между съществителни и прилагателни имена с пропарокситонен акцентен модел и съответните глаголни форми, при които не се реализира този акцентен модел (*fábrica* – *fabrica*).

Определянето на ударението на глаголите в испанския език не е свързано с тежестта или квантитета на сричките, тъй като, за разлика от номиналната парадигма, вербалната парадигма на латинския език е заменена с акцентни модели, които произтичат от морфологична структура, отличаваща развоя на романските езици.

Мястото на ударението при различните морфемни позволява да се извършва разграничение между глаголни времена (сегашно време на изявително и подчинително наклонение, аорист, бъдеще време и минало несвършено време на подчинително наклонение). Във формите за сегашно време на изявително и подчинително наклонение ударението обикновено пада върху последната сричка на корена на глагола (*camino*, *camine*), а във формите на миналите времена – върху сричката, която съдържа тематичната гласна (*rogaba*, *llegara*), докато във формите за бъдеще време се реализира предимно върху морфемата за време и наклонение (*rogará*, *llegará*).

При повечето лични и нелични форми на глагола ударението следва парокситонния акцентен модел (*canto*, *cantaste*, *cantaremos*, *cantando*), като този акцентен модел е немаркираният модел във вербалната парадигма. Но при някои форми за първо лице множествено число се нарушава това основно правило и ударението се придържа към пропарокситонния акцентен модел (*cantábamos*, *cantáramos*, *cantásemos*, *cantáremos*, *cantaríamos*).

4. Фоносинтактични характеристики на испанското словно ударение

Систематизираното описание на съвременните фоносинтактични характеристики на испанския език са събрани в няколко основни електронни корпуса (Rae-Asale 2011; Prieto & Roseano 2009 – 2013).

Особеност на романските езици е, че разполагат информационния фокус в края на изречението, маркирайки го прозодически с най-проминентния елемент. Това е една от стратегиите, за да се открие техният фокус на фонетично равнище, с което се увеличава времетраенето и се определя низходящото тонално ударение в края на изречението. Когато изказването съдържа само едно първостепенно ударение, високият тон се реализира в мелодичния контур върху ударената сричка, а спадът настъпва в тази сричка (ако думата е едносрична) или в следударените срички. Фразовото ударение обикновено се реализира в края на демаркативните единици и позволява на слушащия перцептивно да установи границите между прозодичните единици, като тяхната проминентност обикновено настъпва при последното първостепенно ударение, т.е. върху ударението, което е разположено в дясната част на изречението (*Eva llegó. Eva llegó a las dos. Eva llegó a las dos de la mañana*). От акустична гледна точка изместването на ударението се изразява чрез увеличаване времетраенето на ударената сричка, тъй като интонационният контур завършва с низходяща интонация и ударението не може да се реализира чрез увеличаване на честотата на основния тон.

Когато в рамките на изречението се появяват две съседни или много близки словни ударения, тогава се наблюдава т. нар. „сблъсък на ударения“ (*café solo*), а максималната проминентност обикновено съвпада с първото ударение, като в рамките на диатопичната, диастратичната и диафазичната вариативност на испанския език се наблюдават и други явления, които са свързани с максималната степен на проминентност върху втората ударена сричка.

При емфатичното ударение по-голямата степен на проминентност настъпва при елемента от изречението, върху който се набляга, като в този случай се наблюдават и изменения в честотата на основния тон. От семантична гледна точка този тип ударение може да изпълнява контрастивна функция, но в други случаи говорещите употребяват времетраенето като първостепенен акустичен параметър, за да маркират акцентните контрасти. В испанския език често се среща и т. нар. „изместване на тоналния връх“ с преместване на тоналното ударение върху следударената сричка, а не върху ударената. По този начин взаимовръзката между тонални ударения (мелодични върхове) и словни ударения придобива първостепенно значение за конфигурацията на интонационните контури на испанските изречения.

Особеностите на тонемата в края на изречението се определят от правилото за „прозореца на трите срички“ и са в пряка зависимост от акцентния модел: ако дадена мелодична единица завършва с окситон, тонемата се състои

само от една сричка; ако последната дума е парокситон, тонемата съдържа две срички; ако тонемата завършва с пропарокситон, в такъв случай е изградена от три срички. Поради това, че в испанския език ударението е свободно, проминентните срички могат да съвпадат с ултимната, пенултимната или антепенултимната сричка на думата.

4.1. Фразово ударение в съобщителни изречения

Интонацията на съобщителните изречения в испанския език се отличава със средно висок тон, който постепенно се повишава към първата ударена сричка, достигайки своя максимум в следударената сричка, след което прогресивно започва да намалява както в централната, така и във финалната част на изречението. Последното ударение обикновено се произнася с низходящо движение и маркиран спад, като тонът продължава да намалява прогресивно в следударените срички, докато настъпи тоналният минимум за говорещия. Последното ударение на тоналната единица е най-проминентно, тъй като образува мелодичното ударение на ядрото. Не е задължително предядрените ударени срички да са носители на мелодичните ударения, защото говорещият избира сричките, които са носители на словното ударение и желае да открои в тонално отношение, според своето комуникативно намерение. Мелодичните ударения могат да изпълняват и експресивна функция в някои видове съобщителни изречения. При категорично твърдение се разширява обхватът на интервала на линията на мелодиката, която се повишава в предударената сричка, преди ядрото, както и тонът, в централната част на изречението. Силният спад на тона в нуклеарната сричка може да се тълкува като стратегия на говорещия да засили степената на категоричност на своето твърдение. При неуверено твърдение настъпва възходящо движение в края на изречението, при което тоналното и словното ударение могат да съвпадат с последната ударена сричка, след което настъпва вълнообразно низходящо движение и продължителна модулация в края на изречението, при която тоналното и словното ударение съвпадат с последните следударени срички, които значително се удължават.

4.2. Фразово ударение във въпросителни изречения

Въпросителният контур на изреченията в испанския език се отличава със средна височина на основния тон, която се наблюдава предимно в първите срички, след което настъпва постепенен спад на неговата височина в първата ударена сричка и в средата на въпросителната част от изречението, до последната ударена сричка (ядро), която винаги се произнася с ниска честота на основния тон. Когато изречението завършва с окситон, цялото терминално движение се съсредоточава върху последната сричка, като определянето на мелодичните ударения във въпросителните изречения не е толкова гъвкаво, както в съобщителните изречения.

При частичните (прономинални) въпросителни изречения мелодичният контур е на типично съобщително изречение, с начално възходящо мелодич-

но движение върху въпросителното местоимение, след което настъпва плавен спад до последната ударена сричка, а ядрото се произнася с низходящо тонално ударение, като честотата на основния тон на следударените срички е нисък.

4.3. Фразово ударение в повелителни изречения

Прозодичните характеристики на испанските повелителни изречения са специфични. При тях ритъмът е доста бърз, основният тон е във високата тоналност, силата на гласа е завишена, като по този начин се откроява апелативната функция на изказването. В мелодично отношение тези изречения са сходни със съобщителните, тъй като първата ударена сричка се реализира с висок тон, а след това настъпва спад, до края на изречението, където достига своя минимум за говорещия, като от интонационна гледна точка се променя съществено обхватът на тоналното поле. Интонацията на изреченията за подкана притежава специфичен интонационен модел – бавен ритъм и значително удължаване на крайната част на изказването, ударената сричка се реализира с нисък тон и възходящо-низходяща модулация, която засяга предимно следударените срички. При заповедта ударените срички достигат високи тонални стойности, повишенията са по-ясно открити, а спадовете обикновено са по-големи, отколкото при съобщителните изречения. При препоръката мелодичните движения са по-широки, произношението е забавено и ясно, с което се увеличава броят на паузите и настъпва реструктуриране на мелодичното фразиране. При молбата се наблюдава удължаване на гласните, както и умереност при интензитета и движението на тона.

4.4. Фразово ударение във възклицателни изречения

Маркираният и емфатичен характер на възклицателните конструкции се подчинява на диатопичните и диастратичните разлики в испанския език. Наблюдават се отчетливи движения на височината на основния тон както в тонемата, така и в претонемата. В много случаи в претонемните тонални върхове е налице съвпадение между тоналното и словното ударение при ударените срички. Съществуват две основни разновидности на възклицателната интонация, като в първия случай тоналното равнище започва от една ясно изразена височина, след което настъпва рязък спад в следващите срички, докато във втория случай възклицанието се разгръща чрез ниска и хоризонтална честота на основния тон.

5. Заключение

Прегледът на основните тенденции в развоя на испанското ударение ни позволява да направим следните обобщения: (1) на морфофонологично равнище овладяването на испанската акцентна система се извършва чрез строго установени правила, които произтичат от историческия развой на

испанския език, като в някои случаи наличието на дублетни форми при акцентуването на съществителните имена е свързано с диатопичната вариативност на испанския език в Европа и Латинска Америка; (2) на фоновсинтактично равнище следва да се отчитат типологичните особености на романските езици по отношение на информационния фокус на изреченията, за да се маркира прозодически най-проминентният елемент; (3) на лексикално-семантично равнище овладяването на акцентните модели е свързано до голяма степен с установяването на фонологични контрасти на синтагматичната ос.

Благодарности и финансиране

Статията е подготвена с финансовата подкрепа на ФНИ – МОН, за проект „Прозодични аспекти на българския език в съпоставителен план с други езици с лексикално акцентуване“ № КП-06-Н40/11 от 12.12.2019.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСИЕВА, Т., 2004. *Структура и просодически характеристики фонетического слова в русской и болгарской подготовленной и спонтанной речи*. София: Херон Прес.
- ВЕСЕЛИНОВ, Д., 2023. Лингводидактологично полувековие. *Чуждоезиково обучение*, Т. 50, № 1, с. 7 – 9.
- ЖОБОВ, В., 2004. *Звуковете в българския език*. София: Сема РШ.
- ПАЦЕВА, М., 2012. *За словното ударение в българския език, изучаван като чужд*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Acknowledgments and Funding

The article was prepared with the financial support of the FNI, Ministry of Education and Science for the project *Prosodic aspects of the Bulgarian language in comparison with other languages with lexical stress* No. КП-06-Н40 /11 from 12.12.2019.

REFERENCES

- ALEKSIEVA, T., 2004. *Struktura i prosodicheskie harakteristiki foneticheskova slova v ruskoy i bolgarskoy podgotovlennoy i spontannoy rechi*. Sofia: Heron Press.
- D'INTRONO, F., DEL TESO, E., & WESTON, R., 1995. *Fonética y fonología actual del español*: Cátedra, Madrid.
- HUALDE, J. I., 2014. *Los sonidos del español*: Cambridge University Press.
- MORALES-FONT, A., 2014. El acento. En: *Fonología generativa contemporánea de la lengua española*: Georgetown University Press, Washington, DC.

- PATCEVA, M., 2012. *Za slovnото udarenie v balgarskia ezik, izuchavan kato chuzhd*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo Sveti Kliment Ohridski.
- PRIETO, P. & ROSEANO, P. (coords.), 2009 – 2013. *Atlas interactivo de la entonación del español*. <<https://prosodia.upf.edu/atlasentonacion/>>.
- QUILIS, A., 1999. *Tratado de Fonética y Fonología españolas*: Gredos, Madrid.
- VESELINOV, D., 2023. Lingvodidaktologichno poluvekovie. *Chuzhdoezikovo obuchenie*, vol. 50, no. 1, pp. 7 – 9.
- ZHOBOV, V., 2004. *Zvukovete v balgarskia ezik*. Sofia: Sema RSH.

MORPHOPHONOLOGICAL, PHONOSYNTACTIC AND LEXICAL-SEMANTIC ASPECTS OF LEXICAL STRESS IN SPANISH

Abstract. This article reviews the most important features of stress in Spanish through the analysis of its main lexical patterns and its realization in the nominal and verbal paradigms, as well as at the phonosyntactic and lexical-semantic levels for the purpose of language learning. The purpose of this description is to serve as a basis to master the peculiarities of Spanish prosody and to anticipate the typical errors in the realization of word stress in the production of Bulgarian learners at different levels of language and speech. The systematization of the relevant features of Spanish stress system has been carried out in accordance with contemporary trends in this field.

Keywords: syllable structure; word stress; prosody morphophonology; phonosyntax; lexical phonology

✉ **Dr. Milena Marinkova, Assist. Prof.**

WoS Researcher ID: AAM-3306-2021

ORCID iD: 0000-0003-1206-1196

Sofia University

Department of Hispanic Studies

15, Tsar Osvoboditel

1504 Sofia

E-mail: m.marinkova@uni-sofia.bg